

velmi diferencovaně otázku působení kritiky na literární proces, abychom je nechápali pouze v psychologické rovině a nespatořovali vliv kritiky tam, kde šlo o přímé působení společenského vývoje, historických událostí, každodenní politické praxe, o aktivní myslitelské hledání samých umělců. Domnívám se, že marxistická kritika bojovala a hledala s umělci v jedné řadě a působila na ně v jednotě se společenským děním právě svou myslitelskou úrovní, přesvědčivostí a hloubkou teoretického řešení aktuálních otázek. Nementorovala je a spisovatelé ji také nepovažovali za zbytečný balast.

Není náhoda, že právě třicátá léta představují i teoretické vyvrcholení vývoje naší meziválečné kritiky a estetiky. Souviselo to nesporně se vzrůstající úrovní marxistického filozofického vzdělání našich kritiků. Polovina třicátých let je v tom přímo mezníkem. Tehdy vychází český překlad Engelsova *Anti-Dühringa* a Leninova *Materialismu a empiriokriticismu* i překlady významných textů klasiků marxismu-leninismu o umění. Marxističtí kritikové se stále intenzivněji zabývají otázkami teorie a historie umění i obecné estetiky. To je cesta od sociologie umění k jeho noetice a estetice, tak příznačná pro Václavka a Konrada. V jejich statích z třicátých let jsou na základě leninské teorie odrazu úspěšně řešeny otázky nového realismu, vztahu umění ke skutečnosti, umělecké pravdivosti, typičnosti a role subjektu v umělecké tvorbě. Nesmí nás přitom mýlit, že se to často dělo v polemické formě, u příležitosti kritiky nesprávných názorů. Hluboké, tvůrčí a podnětné řešení teoretických otázek propůjčilo marxistické estetice třicátých let její přesvědčivost, vydobylo jí respekt mezi umělci i teoretiky a umožnilo její pokrokové politické působení. I v tom je příklad pro dnešek.

(1962)

PODNĚTNÁ KNIHA

Jiří Brabec

Květoslav Chvatík rozčlenil svou práci Bedřich Václavek a vývoj marxistické estetiky do šesti kapitol, v nichž probírá některé teoretické

problémy marxistické estetiky, její vznik v Československu, její historii v dvacátých a třicátých letech. To je vše zhruba na 200 stranách a dalších 150 stran tvoří dobové dokumenty, programy, přednášky, studie. Nejde tu jen o čítanku těžko dostupných závažných projevů, ale trochu také o jistou morálku vědecké práce, o snahu umožnit čtenáři, aby si mohl konfrontovat celistvost textu s autorovou interpretací, analýzou, soudem. Bez postranních úmyslů, bez úsilí cokoli zkomolit, zastříti, zatajit, bez zužujících představ, jež má ten nebo onen pamětník (podle toho, jakou část vývojového procesu „prožíval“), bez touhy hájit nebo snížit určitou osobnost, umělecké směřování nebo estetickou koncepci je Chvatík veden jediným záměrem: pravdivě poznat a poznaným zasáhnout do dnešních zápasů. Neobyčejně sympatická je věcnost jeho projevů, neefektnost, odpor k nabubřelé domýšlivosti karatelů, úředních soudců, nechuť k lacinému vtípkování, k ironii, jež zakrývá nečisté způsoby. Proto i soubor dokumentů je cosi více než pouhý dodatek k práci. Je také novým upozorněním, že jedině širokou znalostí celého rozsáhlého materiálu, jeho precizním rozbořením lze dojít k seriózním závěrům. A Chvatík často musel začínat od počátku: po dlouhé přestávce začaly vycházet Václavkovy spisy, mnoho materiálů Teigových, Konradových aj. je těžko dostupných, atp. Přitom si autor vymezil svůj úkol velmi náročně. Nechce prozkoumat pouze problematiku tvorby jedné osobnosti, ale snaží se vysledovat vývoj díla Bedřicha Václavka – „pokud zasahuje do dějin české estetiky“ – v rámci celkového procesu „vzniku a vývoje marxistické estetiky v Československu ve dvacátých a třicátých letech“, a tak přispět „k prozkoumání zákonitostí vzniku moderní socialistické kultury“. Úkol jistě nemalý a sama poctivost i úzkostlivá snaha po marxistické analýze samozřejmě nestačí a musí být konfrontována se skutečným výsledkem.

Pevný metodický základ si Chvatík vytvořil důsledným uplatněním marxistického historismu, jenž je polemicky zahrocen jak proti falešné aktualizaci, tak i proti „nezajímavému“ objektivismu. „Historické hodnocení vyžaduje,“ píše Chvatík programově, „aby každý duchovní celek byl hodnocen na základě objektivního historického obsahu, úkolů a možností dané epochy i na základě konkrétní společenské funkce, teorie nebo díla v daném společenském kontextu.“ To předpokládá vidět komplexnost problematiky, celistvost vytvářenou diferencovanými, protikladnými, příkře rozpornými názory i realizacemi, jejichž smysl nelze zjistit kanonizací určitého pojetí a pouhou negací, odmítnutím nebo jednostranným hodnocením ostatních, jež vzhledem k představám historika jsou vzdáleny „aktuálním“, „dnešním“ představám. Jde tedy o stále přesnější poznání, a proto i přesná podoba meziválečného vývoje literatury, umění vůbec

musí být teprve krok za krokem, ve vzájemných diskusích vytvářena. Chvatík se o to se zdarem snaží. Neabsolutizuje ani Václavkovu tvorbu, ani ta mu není měřítkem, ale článkem, jedním komponentem, jehož význam musí být dokumentárně stanoven. Chvatík tak činí se značnou výstižností: Václavek – v letech dvacátých – je mu nejen „první soustavný literární teoretik usilující o vybudování marxistických kritérií a metod v literární kritice“, ale na rozdíl od Teiga – tohoto „zpola básnického a zpola esejistického“ iniciátora – byl marxistickým vědcem, jenž usiluje o důkladné „objasnění literárního procesu“. Tak v Chvatíkovi ožívá historie v mnoha tvůrčích osobnostech, jejichž paralelní činnost vytváří celkové obrysy epochy a jejichž různé koncepce jsou součástí dynamiky rozporného procesu.

Pochopitelně, že při tomto zkoumání nemůže existovat žádné tabu, že tu například Karel Teige přestává být svůdce nevinných a maskovaný nepřítel a stává se iniciativní osobností, jejíž vliv je dán i omezen konkrétními historickými podmínkami. Věcný rozbor ovšem mnohé rozčiluje a například J. Šimůnek ve Večerní Praze neváhá se uchýlit k tvrzení mírně řečeno zcela nepravdivému „...je tu například jednoznačně kladně představen K. Teige...“ Můžeme sice hovořit o tom, že Teige v povědomí mnoha lidí stále figuruje jako „jednoznačná záporná postava“, a Chvatík by nemohl učinit nic hloupějšího, než kdyby volil provokativní opačné tvrzení. „Teigovo řešení otázky“, čteme v knize, „neslo s sebou silné stopy idealistické a romantické estetiky... Antropocentrismus této koncepce... pojímá člověka na starý, romantický způsob jako rozpojitou dualitu intelektu a smyslů, racionality a iracionality...“ Nejde mi tu o recenzenta Večerní Prahy, jako spíše o obecnou otázku: všimněme si, jak se u nás rozmohl pouhý negativismus, ono čekání „na škodnou“, kdy lze získat zásluhy usvědčováním druhého z bloudění, ze série chyb atp. Ale Chvatík znovu dokazuje, že nutno pozitivně rozvinout marxistické bádání, že odmítnutí, kritika nemohla sloužit k osobním aspiracím, ale k novému položení otázky, k novému řešení, jehož se účastní široká obec specialistů. Není to náhoda, že je v knize věnována tak velká pozornost Konradovým polemikám proti strukturalismu a proti surrealismu (část otištěna v dokumentech). Správně je tu upozorněno, kdy, v jakém stadiu vývoje českého strukturalismu Konradova polemika s Mukařovským vznikla, jak Konrad neváhá nad novou statí upřesnit a zvýraznit své předcházející soudy a jak se i Václavek s porozuměním i s nekompromisností vyrovnával s podněty, jež přinesl proces poznání specifika uměleckého projevu. Zcela v duchu Konradovy a Václavkovy kritiky uzavírá svůj obsáhlý, materiálově bohatý exkurs těmito slovy: „Bez využití materiálů a vědeckých postupů nashromážděných českou vědeckou estetikou si nelze představit

rozvinutí celistvosti vědy, postihující literární proces ve všech jeho složkách jako aktivní proces umělecké tvorby, literární vědy schopné pronikat do vnitřního ustrojení díla, jehož záměrnou skladbou jediné lze v umění realizovat všechny světonázorové, ideové a mravní hodnoty.“ Mohou se ovšem Konradovy a Václavkovy projevy prohlásit za omyl, ale Chvatík přesvědčivě dokazuje – právě proto, že je neizoluje od celkové problematiky české estetiky – jejich platnost a zásadní správnost.

Velmi věcným postupem a obsažností, schopností analýzy i syntézy vytvořil Chvatík svou knihou pevnou platformu pro další plodnou diskusi. Nepředkládá nám totiž soubor věčných pravd, ale spíše souhrn podnětů. Vždyť se tu střetává analýza detailních otázek i syntéza velkých ploch a na malém prostoru, kam se muselo vtěsnat dvacet bouřlivých let, nelze jinak než se často spokojit s tezí, odkazem a také náznakem, bohužel příliš stručným shrnutím. Zde je i zdroj následujících kritických připomínek. Jistě správné je konstatování, že Neumann příliš absolutizoval vlastní cestu pro vývoj socialistické literatury, že uvízl v dilematu umění nebo agitace atd., ale přece jen tu schází rozbor vývoje od roku 1919 až 1921, který by doložil, že tu byla vytvořena – v určitém období velmi potřebná – krajní protiváha zcela opačných tendencí. Uvádím to proto, abych upozornil na nebezpečí jisté stacionarity, která často vyplývá buď z touhy po úplnosti, anebo z nepřesného včlenění určité otázky do celkového procesu. Je to patrné například na informaci o Horově kritické činnosti v dvacátých letech, na tom, že Píša se objevuje pouze v kampani protipoetické, a nikoli jako významný činitel při formování koncepce socialistické literatury, že zůstává nevysvětlena vývojová dynamika Fučíkova (od statí v Avantgardě ke statím, které Chvatík připomíná) atp. Také Václavek je někdy zbavován vývojové složitosti, zejména v období „přechodů“. Bylo by potřebné například vysledovat krystalizaci jeho nové orientace v polovině dvacátých let, všimnout si složitých peripetií (například jeho stati Nová naše poezie v přítomném okamžiku z Varu 1924 nebo polemického útoku proti kritikům Davu a Avantgardy Třídní revoluce a umění, Var 1925) už proto, že je zde skryt materiál bezprostředně související s estetickou problematikou Chvatíkovy práce. Chvatík byl ovšem tísněn místem; snad proto by bylo účelnější odstranit některé zbytečné citace, vynechat podrobnější informace, koncentrovat problematiku. To jsou ovšem věci detailní povahy (sem patří upozornění na ojedinělou nepřesnost; například na s. 56 Teigova připomínka se týká Píšovy analýzy Ruttego knihy v Červnu 1921, a nikoli článku Ethos a nový svět).

Je tedy patrné, že se už mohou vyřídit kritikové a vyčíslit to, co autor opomněl, co není přesné atd., ale jde přece o něco zcela jiného.

Je nutné pokračovat tam, kde Chvatík skončil. Konfrontací, korekturou, která však nic nezmění na Chvatíkově zásluze, že vlastně první obsáhl složitou látku, zasahující nejen do oblasti literatury, ale umění vůbec, že utřídil, vymezil problémy, dal první soustavné odpovědi. Rozbořil – tak nějak samozřejmě – mnohou legendu, otevřel dveře k rozsáhlému dědictví, jehož bohatá šíře mu nestírá hierarchii historického kontextu i podnětnost, přesahující dobu vzniku. Kniha, která nebojuje silnými slovy, ale názorem, argumentací, zaměřením, není v ničem „úniková“, stále směřuje k dnešku, k současným bojům. Vedle objasňování složitých vývojových otázek pokouší se Chvatík v úvahách o moderním umění, realismu atp. vymezit svá pojetí závažných problémů, vyrůstající u něho na pozadí probrané historické látky. Nevyhnul se tu jistě fragmentárnosti – stejně jako v historii estetických koncepcí – ale nikde mu nelze upřít houževnaté úsilí, velkou odvahu přispět k rozpracování marxistické estetiky nedogmatickým, tvůrčím způsobem. V odborném tisku bude možné podrobněji analyzovat jeho pojetí poetismu, socialistického realismu, proletářské literatury, estetiky obecné i estetiky programové (A. M. Piša kdysi razil termín „programová teorie“), ale významnost Chvatíkovy knihy touto diskusí snížena nebude. Naopak! Její význam stále poroste jako význam všech knih, které jistým způsobem zahajují novou etapu.

(1962)

SYNTÉZA. SYNTÉZA. SYNTÉZA

Oleg Sus

Chvatíkova kniha je vskutku dernier cri sezóny; jeho Bedřich Václavek a vývoj marxistické estetiky ve zcela neakademické výpravě Rossmannově, vydaný v nakladatelství zcela akademickém, totiž v NČSAV, sklídil již první pochvalné recenze – Štefan Drug pak dokonce napsal do Kulturného života celý paján. Nemíním psát recenzi ani glosy na okraj. Odpustím si také rozvláčné komentáře na téma, jak je téma Chvatíkovy